

LSSR KGB Kadro skyrius: 1954–1991 m.

Straipsnyje analizuojama Lietuvos SSR KGB Kadro skyriaus struktūra ir darbo funkcijos. Išsamiau apžvelgiami XX a. aštuntasis–devintasis dešimtmečiai. Nagrinėjama tautinė KGB kadro sudėtis, išryškintos saugumo pareigūnų mokymo ir auklėjimo ypatybės, apibūdinamas neetatinių darbuotojų ir žvalgybos papildymo rezervo vaidmuo.

ĮVADAS

Valstybės saugumo sistemoje čekistinių kadro klausimas buvo gvildinamas nuolat. Visi KGB skyrių viršininkai buvo partinio biuro nariai, vykdė partinės organizacijos ar partijos komiteto pavedimus kadro klausimais. Anot marksistinės teorijos, šios institucijos vadovai turėjo būti „įžvalgūs, politiškai išprusę čekistai“, įgiję aukštąjį išsilavinimą ir čekistinių parengimą. Buvo skiriamas dėmesys vadovavimo formoms („darbo stiliui“), kadangi operatyvinės veiklos sėkmė priklausė nuo vadovybės gebėjimo organizuoti darbą, susitelkti į svarbiausias problemas.

KGB niekuo nesiskyrė nuo kitų sovietinių institucijų – visos jos turėjo žinybinių išteklių, kurie buvo skirti aprūpinti darbuotojus butais, jų vaikus – darželiais, šeimas – keliais poilsio namais ar sanatorijomis. Tai priklausė nuo kiekvienos institucijos galimybių, o KGB, kuris valdė uždarus poilsio namus, sanatorijas ir žinybinius gyvenamuosius namus, galėjo labiau motyvuoti savo darbuo-

tojus. Tas pat pasakytina net ir apie Sovietų Sąjungos žlugimo išvakarės, kai KGB darbuotojai jau buvo smarkiai demoralizuoti. Antai SSRS KGB pirmininkas Vladimiras Kriučkovas 1991 m. pavasarį SSRS KGB kolegijos posėdyje pabrėžė, kad vadovybė kartu su visuomeninėmis organizacijomis turi atidžiau domėtis kadrinių darbuotojų šeimų aplinka, aprūpinti gyvenamuoju būstu, vaikų darželiais, maisto ir pramoninėmis prekėmis, suteikti medicinos, sanatorines ir kurortines paslaugas¹. Taigi KGB kadro skyriai ir partinės organizacijos vadovybė turėjo pagelbėti jaunų ir pagyvenusių čekistų šeimoms spręsti joms svarbius klausimus. Buvo sudaromi specialūs KGB darbuotojų, laukiančių buto, sąrašai. KGB darbuotojų šeimos narių įdarbinimas buvo garantuotas. KGB vadovybė, domėdamasi savo personalo gyvenimo būdu, nevengė pokalbių su kandidatų dirbti KGB žmonomis. Asmeninio gyvenimo apribojimus atsverė įvairios buitinės lengvatos, karjeros siūlymai.

Išsamių KGB struktūros tyrimų nuo XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigos iki sovietinės santvarkos žlugimo paskelbta nedaug. Bendraautorių studijoje „Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais“² plačiai nušviečiamas represinių struktūrų steigimas, išryškinama MVD–MGB darbuotojų personalinė sudėtis. Juozas Starkauskas³ tyrinėjo LKP(b) CK įtaką čekistų veiklai, čekistinių „nacionalinių“ kadro rengimą 1944–1953 m. Mindaugas Žiūkas⁴ yra nagrinėjęs Lietuvos SSR

KGB rūmų pusrūsiuose buvusio tardymo izoliatoriaus veiklą. Archyviniais šaltiniais paremtose monografijose kadro politiką yra nagrinėję Vytautas Tininis⁵ ir Arvydas Anušauskas⁶. Pastarasis savo darbe pabrėžė KGB rezervo ir iliustracijos vaidmenį. Kas tytis Antanaitis⁷, analizuodamas sovietinės nomenklatūros reiškinių, atkreipė dėmesį ir į KGB kadro vaidmenį. Išsamiau Lietuvos SSR KGB Kadro skyriaus (toliau – KS) funkcijas nagrinėjo Geistys Gečiauskas⁸.

Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomi KS dokumentai yra pagrindinis šio tyrimo šaltinis. Pažymėtina, kad išsamių dokumentų, iš kurių būtų galima spręsti apie 1944–1953 m. veikusio NKGB–MGB Kadro skyriaus struktūrą, LYA neišliko, negausūs ir 1946–1960 m. šio skyriaus veiklos funkcijas atspindintys dokumentai. Didžioji archyvinių šaltinių dalis atskleidžia naudojamą slaptą čekistine literatūra. Aštuntojo–devintojo dešimtmečių KS bylose užfiksuoti nurodymai, taikomi parenkant asmenis darbei KGB ar siunčiant juos į KGB mokyklas. Yra išlikę kandidatūrų politinių, asmeninių ir darbinių savybių tyrimo planai, specialūs klausimynai. Taip pat išlikę raštai LKP rajonų komitetams, aptariantys kandidatų dirbti KGB struktūroje svarstymą partiniuose biuruose. Archyviniuose šaltiniuose išryškėja KS reikalavimas patikrinti asmenis pagal archyvo operatyvinės kartotekos duomenis. Lietuvoje likusios ir medicinos tarnybos pažymos apie tinkamumą dirbti KGB struktūroje, operatyvinių darbuotojų sąrašai, jų charakteristikos, darbinės veiklos vertinimai. Išlikę KS darbo planai, kadro mokymosi ir vadinamojo idėjinio-politinio auklėjimo ataskaitos, kvalifikacijos kėlimo pažymos, taip pat skyriaus darbuotojų karinio, specialiojo ir fizinio rengimo planai, ataskaitos. Nemažai informacijos suteikia ir dokumentai, nušviečiantys atestacinės komisijos darbą. Taip pat archyviniai šal-

tiniai atspindi čekistų pagerbimo ritualus, apdovanojimus, drausminių nuobaudų už tarnybinius nusižengimus taikymą.

KADRO SKYRIAUS STRUKTŪRA IR FUNKCIJOS

1954 m. pavasarį Lietuvos SSR MVD Kadro skyriaus dalies pagrindu buvo įsteigtas Lietuvos SSR KGB Kadro skyrius, atskaitingas SSRS KGB Kadro valdybai. 1954–1955 m. KS organizavo kadro atranką, paskirstymą ir mokymą, tyrė kadro darbuotojų nusikaltimus ir nusižengimus, užsiėmė kadro apskaita ir mobilizacija. Pažymėtina, kad KS etatų sąrašas visą laikotarpį beveik nekito. Nuo 1959 m. iki 1979 m. KS neturėjo poskyrių. Skyriaus veikla buvo grindžiama SSRS KGB vadovybės pasitarimų nutarimais, Kadro valdybos rekomendacijomis, niekada nepamirštant pažymėti, kad vadovaujamosi ir SSKP suvažiavimų reikalavimais⁹. 1979 m. KS buvo padalytas ir sukurti du poskyriai. 1-asis poskyris rūpinosi kadro atranka, paskirstymu, organizavo mokymus, vadinamosios disciplininės praktikos kontrolę, buvo atsakingas už apdovanojimus ir paskatinimus bei darbo su kadrais statistiką. Taip pat šis poskyris tvarkė Lietuvos SSR KGB padalinių komplektavimo dokumentus. 2-ojo poskyrio veiklos objektas buvo KGB periferinių padalinių kadro, taip pat saugumiečių rengimo ne specialiosiose mokyklose klausimai, įvairūs užsiėmimai, seminarai, pokalbiai¹⁰. Pažymėtina, kad 1-ojo ir 2-ojo KS poskyrių funkcijos dažnai susipindavo.

Už KGB kadro priežiūrą buvo atsakingas Lietuvos SSR KGB pirmininko trečiasis pavaduotojas. KS viršininkas tiesiogiai neatliko visų savo funkcijų, nes kartu ėjo ir LSSR KGB pirmininko pavaduotojo kadro reikalams pareigas. 1954–1956 m. pirmininko pavaduotoju dirbo Jonas Matulaitis, kuris

šiam poste dar buvo ir 1961–1972 m. Po jo 1956–1959 m. kadrais rūpinosi Alfonsas Randakevičius, 1960–1961 m. – Juozas Petkevičius, 1972–1990 m. – Vytautas Paplauskas, o 1990–1991 m. – Anzelmas Armonas. Net trys KS viršininkai (A. Randakevičius, J. Petkevičius ir A. Armonas) vėliau tapo Lietuvos SSR KGB vadovais.

Iš esmės visą laiką KS vadovavo viršininko pavaduotojas, kuris vykdė KGB centrinės struktūros darbo su kadrais planus. KS poskyrių viršininkų pareigybės buvo įsteigtos 1979 m. 1-ajam poskyriui vadovavo Nikolajus Makejevas (1979–1982), Bronislavas Brazys (1982–1986), Aleksandras Rodionovas (1986–1987), Aleksandras Košelis (1988–1989) ir Vilius Vilkuotis (1989–1991), o 2-ajam – Bronislavas Brazys (1979–1982), Viktoras Petras Palačionis (1982–1988), Valerijus Otroščenka (1988–1991) ir Nikolajus Voroncovas (1991).

1987 m. balandžio 8 d. LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus įsakymu pakoreguotos KS funkcijos. Skyriuje buvo 18 etatų: viršininkas, viršininko pavaduotojas, dviejų poskyrių viršininkai, 7 vyresnieji operatyviniai įgaliotiniai, 2 operatyviniai įgaliotiniai, „Dinamo“ respublikinės tarybos vyresnysis instruktorius, instruktorius, vyresnysis inspektorius ir 2 inspektoriai. KS dirbo 1 generolas, 14 karininkų ir 3 tarnautojai¹¹. Nuo 1987 m. KS viršininkas gen. mjr. V. Paplauskas privalėjo rūpintis skyriaus darbo planavimu, kontroliuoti kadru atranką, sudėtį, auklėjimą ir operatyvininkų profesinį rengimą. Pagal pareigybės nuostatus jis turėjo vadovauti darbuotojų atestacijai. Taip pat KS viršininkui priklausė sportinio „Dinamo“ klubo pirmininko pavaduotojo postas. Kadru klausimai buvo derinami su LKP CK ir LSSR Ministrų Taryba. KS viršininkui buvo priskirtos Ūkio ir Finansų skyrių, medicinos tarnybos ir kitų KGB padalinių kuratoriaus funkcijos¹². Taip pat jis dalyvavo

vadinamosios mokymo metodinės komisijos veikloje. KS viršininko pavaduotojui plk. N. Makejevui buvo pavesti kadru įskaitos, statistikos, organizacinio etatinio darbo, apdovanojimų ir paskatinimų klausimai. Jis dalyvavo „Dinamo“ ir KGB mokymo metodinės komisijos darbe, tvirtino tarnybines lengvatas, o kartu ėjo KGB darbuotojų (taip pat jų šeimos narių ir pensininkų) medicininių paslaugų komisijos pirmininko pareigas. N. Makejevas kontroliavo operatyvininkų auklėjimą darbą, karinio ir fizinio rengimo, tarnybinės disciplinos klausimus, rūpinosi čekistinio kabineto (vadinamojo žinybinio muziejaus) įforminimu. Taip pat jis kuravo KS 1-ąjį poskyrį, dirbo su KGB vadovybės, partinio komiteto, paties KS, inspekcijos ir mobilizacinio poskyrio kadrais¹³.

Pagrindinė KS 1-ojo poskyrio funkcija – sukurti KGB papildymo rezervą. Jo veiklos barui priklausė KGB kadru komplektavimas pagal SSRS KGB planus, kontrolė ir pagalbos KGB operatyvinių padalinių vadovams teikimas. Poskyrio darbuotojai rengė karinės tarnybos ir darbo KGB dokumentus, o kartu ruošė įsakymus operatyvininkams, tvarkė ir saugojo jų asmens bylas ir darbo knygutes. Taip pat KS 1-asis poskyris buvo atsakingas už karinį ir fizinį operatyvininkų rengimą, dirbo su operatyvininkų ir atsargos karininkų šeimų nariais. Šis poskyris buvo įgalintas rūpintis karinio ar ypatingojo laikotarpio etatų reorganizavimo planais.

KS 2-ojo poskyrio veikla mažai kuo skyrėsi nuo 1-ojo poskyrio. Jis taip pat buvo atsakingas už KGB papildymo rezervą, komplektavo miestų skyrių ir rajonų poskyrių KGB kadrus. KS 2-ojo poskyrio viršininkas pplk. V. P. Palačionis kuravo Kauno, Jonavos, Kaišiadorių miestų KGB skyrių ir Prienų rajono KGB poskyrio veiklą¹⁴. Poskyrio darbuotojai buvo atsakingi už atskirus KGB rajonų skyrius, jų kadru rengimą ir kvalifikacijos kėlimą. Taigi KS 2-ajam poskyriui

priklausė kontrolės, darbo su kadrais organizavimo, kandidatų dirbti KGB parinkimo ir mokslo SSRS KGB mokyklose funkcijos. Devintajame dešimtmetyje KS poskyrių funkcijos ypač dubliavosi. Pavyzdžiui, jie abu kontroliavo KGB rajonų poskyrių viršininkų veiklą kadro sudėties, mokymo, auklėjimo ir disciplininės praktikos klausimais.

1988–1989 m. SSRS KGB sistemoje atnaujintas etatų komplektavimas, užsimota sumažinti vadovaujančių darbuotojų, ypač padalinių vadovų pavaduotojų, skaičių. Jų darbo funkcijos buvo persikirstytos ir labiau sukonkretintos. 1990 m. vasario 13 d. SSRS KGB vadovybės pasitarime buvo nutarta KGB operatyviniuose padaliniuose vykdyti atjauninimo kampaniją ir į vadovaujamus postus skirti perspektyvius, „turinčius naujoviškumo jausmą“ darbuotojus¹⁵. Tačiau, SSRS tuo metu išgyvenant sisteminę krizę, prasidėjus nacionalinio atgimimo procesams, neliko didesnės dalies KGB darbuotojus motyvuojančių socialinių svertų. Kartu vykstant visuomeniniams-politiniams pokyčiams, KGB darbuotojai pradėjo trauktis iš šios institucijos, taip dar labiau paaštrindami kadro komplektavimo problemas.

TAUTINĖ KGB DARBUOTOJŲ SUDĖTIS

Šeštajame dešimtmetyje reorganizavus KGB struktūrą, lietuvių operatyviniame personale buvo mažai. Partizaninis karas, prieš lietuvius nukreiptas teroras šią struktūrą pastatė į labai aiškia – prieš visuomenės daugumos ir Lietuvos interesus nukreiptų veiksmų vykdytojos – padėtį. Tačiau, 1953 m. keliems sovietiniame saugume tarnavusiems lietuviams suteikus vadovaujamas pareigas, gerokai sumažinus kadrinių darbuotojų skaičių, tautinė šios institucijos sudėtis pradėjo keistis. Nuo 1956 m. lietuvių kilmės kadro

pradėjo daugėti. Siekiant padidinti statistinį tariamų vietinių darbuotojų skaičių, buvo vartojama „vietinių kadro“ sąvoka. Į ją įėjo lietuviai, taip pat Lietuvoje gimę, ilgiau čia gyvenę rusai, žydai, baltarusiai. Faktiškai karininkų pareigas tada ėjo 47,4 proc. „vietinių kadro“¹⁶. Pažymėtina, kad 1957 m. KGB darbuotojų lietuviškumas buvo fiktyvus, nes vos 53 proc. jų mokėjo lietuviškai (veikiausiai tik suprato kalbant). Pabrėžtina, kad nuo 1958 m. KGB vadovais buvo skiriami partinės nomenklatūros lyderiai, pamažu stiprėjo KGB ir komunistinės nomenklatūros ryšiai, o KGB darbuotojams galėjo daryti įtaką partijos komitetų Ideologijos ir Administracinių organų skyriai¹⁷.

KGB terminais, visi saugumo darbuotojai „sudarė vieningą brolišką komunistų-čekistų šeimą“¹⁸. Vadinamoji internacionalinė kadro politika gerokai sustiprėjo po 25-ojo SSKP suvažiavimo. 1976 m. KGB operatyvinį personalą sudarė 389 „vietinės kilmės“, 243 rusų ir 63 kitų tautybių asmenys¹⁹. Tik 1980 m. periferiniuose KGB padaliniuose dauguma ne vien operatyvinių, bet apskritai visų darbuotojų jau buvo lietuviai (62 proc.), antroje vietoje – rusai (29 proc.). Tačiau centrinėje KGB struktūroje ir tada vyravo rusai kartu su ukrainiečiais, baltarusiais ir kt. KS buvo suinteresuotas į šį komunistų partijos sukurtą prievartos aparatą įtraukti kuo daugiau lietuvių, kurie savo tariamu lietuviškumu pridengtų tikruosius šios institucijos tikslus.

Tačiau KS ne visada sklandžiai sekėsi patraukti lietuvius dirbti KGB. 1986–1988 m. centrinėje KGB struktūroje dirbo 45,6 proc. lietuvių, 36,5 proc. rusų, 6,4 proc. ukrainiečių, 5,1 proc. baltarusių ir 6,4 proc. kitų tautybių asmenų. Rajoniniuose KGB padaliniuose lietuvių operatyvinių darbuotojų buvo 58,8 proc., rusų – 32,6 proc., ukrainiečių ir baltarusių – po 3 proc., kitų tautybių asmenų – 2,6 proc.²⁰ KGB vadovybėje 1988 m.

dirbo 170 karininkų, 77 iš jų – rajoniniuose padaliniuose. Taigi devintajame dešimtmetyje jau 63 proc. šios institucijos viršininkų buvo, KGB žodžiais tariant, „vietinės kilmės“ žmonės; 55 proc. KGB karininkų buvo lietuviai, 45 proc. – kitų tautybių asmenys²¹.

1986–1988 m. buvo sparčiai atnaujinama KGB padalinių vadovybė. Tuo laikotarpiu pakeista net 50 proc.²² KGB miestų skyrių ir rajonų poskyrių vadovaujančių darbuotojų. Be to, SSRS KGB 1987 m. įsakymas Nr. 0350 nurodė KGB centrinei struktūrai ir periferiniams padaliniams aktyviau keistis kadrais, plačiau praktikuoti darbuotojų perkėlimą iš vienos vietos į kitą, t. y. rotaciją. Pažymėtina, kad 1986 m. daugiau kaip 20 KGB miestų skyrių ir rajonų poskyrių viršininkų tame pačiame padalinyje buvo išdirbę 15 ir daugiau metų, 1987 m. – 12 metų, o 1988 m. buvo likę tik 4 viršininkai, kurie tame pačiame poste išsilaikė daugiau kaip 10 metų²³.

1988 m. LSSR KGB pirmininko pavaduotojo V. Paplausko rašte SSRS KGB Kadru valdybai pateikti KGB karininkų tautinės sudėties duomenys. Nurodoma, kad iš 19 LSSR KGB vadovų 14 yra lietuviai, o 5 – rusai; iš 23 KGB viršininkų pavaduotojų 11 lietuvių, 10 rusų, po 1 ukrainietį ir baltarusį. Pažymima, kad LSSR KGB padaliniuose vis dar dirba per mažai vietinės kilmės operatyvininkų. Lietuvoje vykstant tautinio atgimimo procesams buvo siekiama paspartinti KGB struktūros komplektavimą nacionaliniais kadrais. Labiausiai tai atsispindėjo LSSR KGB 3-ajame, 4-ajame ir 6-ajame skyriuose, Klaipėdos miesto ir Lietuvos jūros baseino KGB skyriuje, Akmenės, Jurbarko, Kėdainių, Tauragės ir Šilalės rajonų KGB poskyriuose²⁴. Ten, kur dauguma gyventojų buvo lenkai, stengtasi atitinkamus KGB skyrius papildyti šios tautybės asmenimis. Tokia politika pirmiausia vykdyta šalčininkų ir švenčionių rajonų KGB poskyriuose. Kalbant apie KGB operatyvinius padalinius, pažymėtina, jog

daugiausia lietuvių dirbo 5-ojoje tarnyboje, t. y. politinio persekiojimo struktūroje (iš 78 karininkų 54 lietuviai), ir 1-ajame skyriuje (iš 44 darbuotojų 29 lietuviai). Na o 7-ajame, t. y. išorinio sekimo, skyriuje vyravo rusakalbiai: iš 98 asmenų lietuvių buvo tik 30. Kauno mieste veikusiame lietuviškiausiam KGB skyriuje iš 95 operatyvinių darbuotojų 58 buvo lietuviai. Tautinės sudėties požiūriu vertinant rajoninius KGB poskyrius, matyti, kad 45 KGB operatyviniuose padaliniuose dirbo 769 saugumiečiai, iš jų 400 buvo lietuviai, atitinkamai iš 151 vadovo 87 buvo lietuviai²⁵.

1988–1989 m. prasidėjo sparti KGB karininkų kaita. Oficialios jų išėjimo iš darbo priežastys buvo įvairios: girtavimas, nepasitenkinimas materialine padėtimi, tariamas klaidingas ankstesnis pasirinkimas dirbti KGB tarnyboje, nesusidorojimas su pavestu darbu, atsiradęs noras dirbti pagal specialybę, darbo perspektyvų nematymas. Iš tiesų atsisakymą tarnauti KGB lėmė nestabili politinė ir operatyvinė padėtis Lietuvoje, nes daugelis saugumiečių manė neturintys garantijų, kad „vėliau nebus palikti likimo valiai“²⁶. KGB darbuotojai, matydami beįsivyrąjančias komunistinei ideologijai priešingas nuostatas, naują KGB veiklos vertinimą, susirūpino savo ateitimi.

1989 m. žiemą 38 kadrinių KGB darbuotojų grupė anoniminiame laiške „Tiesos“ laikraštyje parėmė nuo SSKP atsiskyrusių LKP ir jos nutarimus. Šį žingsnį lėmė ir tai, kad dalis KGB vadovų buvo išrinkti į laikinąją LKP (SSKP) Centro komitetą; neatmes-tinas ir Sąjūdžio poveikis²⁷. Šiuo žingsniu buvo mėginama „gelbėti KGB Lietuvoje autoritetą“ „progresyviai maistančių žmonių akyse“²⁸. Taigi stiprėjant Lietuvos žmonių siekiui atkurti nepriklausomybę kai kurie saugumiečiai pradėjo rūpintis savo gerove ir karjera tuo atveju, jeigu Lietuvos valstybės nepriklausomybė bus atkurta (nors ir labiau

tikėjosi, jog pavyks įgyvendinti „atsiskyrimo nuo SSRS scenarijų“), o KGB – reorganizuotas. Šią grupę KGB struktūroje labiau palaikė dalis lietuvių tautybės kadrinių darbuotojų.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, daugelis saugumiečių sutriko, nes nebuvo įsitikinę, ar dėl savo veiksmų nenukentės, jiems kėlė nerimą jų šeimų saugumas. Tuo metu tariamai dėl politinių priežasčių KGB tarnybos atsisakė 250 darbuotojų. KGB nuomone, į sukurtą Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentą perėjo dirbti daugiau kaip 40 asmenų²⁹, nors iš tiesų tas skaičius buvo gerokai mažesnis. Tokio nedidelės dalies savo buvusių darbuotojų žingsnio KGB vadovybė nepateisino: iš jų buvo atimti kariniai laipsniai. Antai 1991 m. KGB Lietuvoje pirmininko pareigas einantis Stanislovas Caplinas pateikė pplk. Petro Vasiliausko kandidatūrą kariniam laipsniui atimti. KGB struktūroje šis asmuo dirbo nuo 1971 m. rugpjūčio 4 d. iki 1990 m. birželio 15 d. Atleistas jis įsidarbino Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamente. S. Caplinas savo pareiškime pažymėjo, kad „kaip atsargos karininkas tokiais savo veiksmais jis diskreditavo KGB organizaciją, pažeisdamas priesaiką, SSRS konstituciją ir nusizengdamas SSRS ginkluotųjų pajėgų karinei tarnybai“³⁰.

KGB DARBUOTOJŲ MOKYMO YPATUMAI

Nors komplektuojant LSSR KGB centrinę struktūrą ir jo periferinius padalinius siekta atsižvelgti į politines ir dalykines darbuotojų savybes, dar buvo užsilikę ir tokių darbuotojų, kurie amoraliai elgėsi, piktnaudžiavo tarnybine padėtimi, bet buvo itin patikimi, pasižymėję trėmimuose, vykdydami represijas ir pan. Pirmaisiais KGB veiklos Lietuvoje

metais atliktos agentūrinio-operatyvinio darbo patikros rodė, kad daugelio viršinių išsilavinimas yra menkas. 1955 m. net 69 proc. operatyvinių darbuotojų neturėjo vidurinio išsilavinimo³¹. 1956 m. inspekcinė patikra, atlikta 2 miestų ir 24 rajoniniuose KGB padaliniuose, atskleidė, jog didėja įgijusių aukštąjį išsilavinimą (nuo 35 asmenų 1955 m. iki 48 – 1956 m.) ir baigusių vidurinį mokslą (atitinkamai nuo 243 iki 345) karininkų skaičius³². Vis dėlto dauguma KGB darbuotojų tuo metu tebebuvo mažai išsilavinę, bet itin patikimi.

1973 m. pradėtas viso KGB operatyvinio personalo partinis mokymas, kuris buvo prilygintas aukštajam išsilavinimui. Antai 81 darbuotojas neakivaizdiniu būdu mokėsi aukštojoje, 21 – vakarinėje vidurinėje mokykloje ir net 54 – vakariniame marksizmo-leninizmo universitete. 1973 m. 73,9 proc. KGB darbuotojų buvo įgiję aukštąjį ir nebaigtą aukštąjį išsilavinimą, net 89,4 proc. – čekistinių parengimą³³. 1980 m. vadinamajame marksizmo-leninizmo universitete kvalifikaciją kėlė 267 (37,5 proc.) KGB karininkai³⁴. Tokie „mokslai“ labai pagerino išsilavinimo statistiką: 1973 m. 73,9 proc. LSSR KGB darbuotojų išsilavinimas buvo aukštasis ar nebaigtas aukštasis, o 89,4 proc. – čekistinis parengimas³⁵. Dar po keleto metų, 1975-aisiais, 80 proc. operatyvinių išsilavinimas buvo aukštasis ar nebaigtas aukštasis, 90 proc. įgijo čekistinių parengimą³⁶. 1976 m. 50 proc. priimamų į darbą KGB karininkų buvo baigę KGB mokyklas (kiti buvo deleguoti partinių struktūrų), o 1978–1980 m. tokių jau buvo gerokai daugiau – 75 proc.

Mokyti kadriniai darbuotojai buvo siunčiami į SSRS miestuose veikusias specialiąsias KGB mokymo įstaigas. SSRS KGB teritorinių padalinių operatyvinkai buvo rengiami aukštojoje KGB mokykloje Maskvoje – „Raudonosios vėliavos“ (vė-

liau – Jurijaus Andropovo) institute, be to, Kijevo, Leningrado, Alma Atos ir Minsko aukštuosiuose KGB kursuose, Oriolo ryšių mokykloje. Į Taškente rengiamus tobulinimosi kursus vykdavo SSRS KGB miestų ir rajonų padalinių viršininkai ir operatyviniai darbuotojai. 1970–1975 m. KGB mokyklose kvalifikaciją kėlė 254 darbuotojai, iš jų 26 – įvairūs vadovai³⁷. 1986 m. SSRS KGB aukštojoje mokykloje ir aukštuosiuose kursuose kvalifikaciją kėlė 11 vadovų, 1987 m. – 14, o 1988 m. – 27³⁸. Pažymėtina, kad jau 1988 m. visi viršininkai buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą, čekistinį parengimą, o 9 proc. iš jų – „aukštąjį partinį-politinį“ išsilavinimą³⁹. Buvo užsibrėžta, kad 1990 m. nebeliktų nė vieno KGB vadovo, kuris daugiau nei penkerius metus nebūtų buvęs siūstas į kvalifikacijos kėlimo kursus.

Saugumiečiai mokėsi ir pasieniečių mokyklose, į kurias kandidatus atrinkdavo Vilniaus miesto KGB skyrius. Atranka vyko vidurinėse mokyklose per komjaunimo organizacijų sekretorius. 1983 m. į pasienio mokyklas Vilniaus miesto KGB skyrius pasiuntė 7 jaunuolius, iš kurių tais metais įstojo 3, 1984 m. iš 7 įstojo 1, o 1985 m. iš 6 – 3⁴⁰.

KS atsirinkdavo kandidatus ir Lietuvos aukštosiose mokyklose – čia būsiami saugumiečiai studijavo teisę, užsienio kalbas, žurnalistiką, radioelektroniką ir pan. Taigi gerų specialistų KGB ieškojo ir aukštosiose mokyklose. 1988 m. SSRS KGB Kadru valdybos 5-ojo skyriaus viršininkas G. Kacura pabrėžė, kad kasmet į darbą KGB priimama apie 500 žmonių (1986 m. – 511, 1987 m. – 499, 1988 m. – 439)⁴¹. Buvo atrenkami aukštųjų mokyklų ir specialiųjų vidurinių mokyklų absolventai. Dauguma atrinktųjų buvo elektroninės technikos ir automatikos, radijo technikos ir ryšių, ekonomikos ir prietaisų gamybos, statybos ir transporto, sveikatos apsaugos specialistai.

1986–1988 m. per 80 proc. asmenų, atėjusių dirbti į centrinės KGB struktūros padalinius, buvo aukštųjų ir specialiųjų vidurinių mokyklų absolventai. Kandidatų dirbti KGB atranką vykdė teritorinių struktūrų kadru skyriai⁴². KGB teritorinės struktūros kasmet atrinkdavo apie 100 institutų ir technikumų absolventų, o tai sudarė 18–20 proc. asmenų, priimtų į darbą SSRS KGB. Vis dėlto numatyti kandidatai ne visada sutikdavo dirbti KGB arba atriksdavo kaip neatitinkantys visų keliamų reikalavimų. Pavyzdžiui, 1989 m. tarp 63 Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentų ieškota kandidatų dirbti KGB. Fakulteto prodekanas Vytautas Pakalniškis rekomendavo šešis aktyvius, gabius, stiprios sveikatos studentus⁴³. KGB rado tris kandidatus kompromituojančių faktų. Rezistencijos dalyvių palikuonys ir asmenys, turintys artimų giminaičių Vakaruose, dirbti KGB netiko. Vykstant kandidatų atrankai Vilniaus universitete, studentas D. Žaromskis kategoriškai atsisakė tarnybos KGB⁴⁴. Visuomenės laisvėjimas ir tautinis atgimimas trukdė KGB įtraukti numatytus asmenis į darbą šioje struktūroje.

Žvalgybos rezervo karininkai turėjo individualiai tobulinti savo operatyvinius įgūdžius ir mokyti kalbų. Antai 1979 m. LSSR KGB veikė trys anglų, vokiečių ir prancūzų kalbų mokymo grupės, kuriose studijavo 19 operatyvinių darbuotojų⁴⁵. „Vietinės kilmės“ operatyvininkai mokėsi užsienio kalbų, o rusakalbiai – lietuvių kalbos. Pavyzdžiui, 1989 m. KGB subūrė 80 asmenų grupę mokytis lietuvių kalbos. Tais pačiais metais Klaipėdos ir Lietuvos jūros baseino KGB skyriuje tokioje grupėje mokėsi 22 karininkai⁴⁶. Galima būtų retoriškai paklausti, ar iki Lietuvoje prasidedant tautiniam atgimimui lietuvių kalbos nemokejimas netrukdė KGB darbuotojams dirbti operatyvinio darbo?

KGB KADRŲ AUKLĖJAMOJO DARBO SPECIFIKA

KS kontroliavo ir savo kadrų auklėjimą darbą. Kasmet šio skyriaus darbuotojai teikdavo pagalbą KGB padalinių vadovams ir partinių organizacijų sekretoriams. Buvo bendradarbiaujama auklėjant jaunuosius saugumiečius. KGB kadrų auklėjamojo darbo planuose buvo nurodomi konkretūs kandidatų dirbti KGB parinkimo veiksmai, operatyvinio personalo ištyrimas ir išdėstymas, idėjinio-politinio lygio kėlimas, „čekistinis meistriškumas“ ir tarnybinės disciplinos stiprinimas⁴⁷.

KS buvo vienas labiausiai ideologizuotų KGB padalinių. Buvo skelbiama, kad dirbant su jaunaisiais saugumiečiais siekiama juos padaryti „besąlygiškai atsidavusiais komunistų partijai ir sovietų valdžiai, idėjiškai tvirtais, politiškai subrendusiais, profesiskai pasirengusiais darbuotojais, įvaldžiusiais kovos su priešų formas ir metodus“⁴⁸.

KS buvo atsakingas už SSKP ir VČK–KGB tradicijų puoselėjimą, ypač už įvairius čekistinius minėjimus. Idėjinis-politinis auklėjimas vyko įvairiuose susitikimuose su „VČK–KGB veteranais“ ir „socialistinio darbo didvyriais“⁴⁹. KGB darbuotojams buvo ne tik skaitomos specialios paskaitos politikos klausimais, bet ir sudaromos kultūrinės programos. Komiteto operatyviniai padaliniai reguliariai rengė kolektyvines išvykas į teatrą, koncertus, kiną, muziejus, organizavo ekskursijas. Vykdavo sportiniai renginiai (šachmatų, šaškių turnyrai) tik KGB darbuotojams ir jų šeimų nariams.

Jauniesiems čekistams auklėti buvo pasitelkiami specialūs ritualai – jie vykdavo suteikiant darbuotojams karinius laipsnius, apdovanojant ar paaukštinant. Šių renginių metu buvo demonstruojama ypatinga pagarba institucijai ir, kaip liudija dokumentai, siekiama įteigti, kad „KGB darbuotojas nėra

tiesiog SSRS pilietis, bet visų pirma komunistų partijos karys, įpareigotas visuomet būti budrus, sąžiningas, teisingas“⁵⁰. Po ceremonijų būdavo fotografuojamasi su čekistais veteranais. KGB operatyviniuose padaliniuose buvo steigiami karinės šlovės kampeliai ir kambariai, rengiami žuvusių čekistų nuotraukų stendai, įamžinamos Antrojo pasaulinio karo aukos ir pan. KGB darbuotojus siekta ugdyti ideologizuotos istorijos fone, nevenigiant iškraipyti istorijos faktų. Dažnai buvo rengiamos išvykos į karinių-čekistinių operacijų vietas, o partizanų vardas buvo negailestingai juodinamas, pasakojant apie tariamą kovą su „žvėrišku buržuazinių nacionalistų veidu“⁵¹. Kartu su vietinėmis partinėmis ir sovietinėmis organizacijomis KGB rūpinosi įamžinti čekistų ir strībų atminimą.

Visą KGB veiklos Lietuvoje laikotarpį buvo stropiai organizuojamas čekistinis saugumiečių rengimas. Daugeliu atvejų jis trukdavo keletą mėnesių. Kadriniai darbuotojai dažniausiai nagrinėdavo KGB veiklą reglamentuojančius SSRS KGB vadovybės įsakymus ir instrukcijas. Jie privalėjo perprasti pagrindinius KGB kontržvalgybinės veiklos aspektus (agentūros tinklą, KGB padalinių ryšių formas, operatyvines technines priemones). Vien tik studijuoti teorinę čekistinę literatūrą neužteko, įgūdžius reikėjo ugdyti ir susitinkant su agentais bei patikėtiniais. Antai 1971 m. operatyvininkui Jevgenijui Sivecui buvo numatyta penkių dienų stažuotė, kurios metu planuota išaiškinti darbo organizavimo operatyvinio aptarnavimo objektuose specifiką⁵². Dažniausiai buvo stažuojamasi pagal darbo liniją KGB centrinėje struktūroje, Tardymo skyriuje ir pan. Mokymų metu siekta atpažinti asmenines ir darbinės čekistų savybes.

Nuo kadrų auklėjimo neatsiejamas buvo karinis ir fizinis parengimas, būtinas praktiniams įgūdžiams stiprinti. Kiekviename

KGB padalinyje teoriniai karinio parengimo užsiėmimai vykdavo ne rečiau kaip kartą per mėnesį. Į karinį ir fizinį parengimą įėjo bendrasis fizinis pasirengimas, mokymasis naudotis šaltaisiais ginklais, šaudymo iš pistoleto ir automato įgūdžių tobulinimas, topografinis parengimas ir pan. Nauji KGB darbuotojai šaudyti buvo mokomi dukart per savaitę balandžio–lapkričio mėnesiais. Už mokymą atsakingi padalinių vadovai, siekdami pabrėžti darbo rezultata, teigė, kad 1988 m. apie 60 proc. KGB darbuotojų puikiai šaudė iš Makarovo pistoleto⁵³. 1989 m. bendra LSSR KGB darbuotojų karinio parengimo būklė buvo įvertinta balu „gerai“⁵⁴.

KADRŲ ATESTAVIMAS IR DRAUSMĖ

KS kompetencijai buvo priskirtas KGB karininkų tarnybinio atestavimo planų rengimas, atestacijos kontrolė ir analizė. Darbuotojai buvo atestuojami bendradarbiaujant su LSSR KGB partijos komitetu. 1972 m. už aktyvų darbą ir dalyvavimą visuomeniniame gyvenime buvo paaukštinti 286, o 1973 m. – 329 darbuotojai⁵⁵. Vien 1974–1976 m. paaukštinti 958 darbuotojai, iš jų 624 karininkai⁵⁶. 1986–1988 m. keturios atestavimo komisijos atestavo 582 karininkus, iš jų 70 jaunuųjų čekistų. Atestacijos metu buvo apžvelgiamos politinės, profesinės, darbinės ir asmeninės karininkų savybės, skiriama dėmesio jų darbo trūkumams ir asmeniniam elgesiui⁵⁷. Pavyzdžiui, 1989 m. buvo atestuojami 199 KGB karininkai. Atestacijos metu išanalizuotas 1985–1989 m. laikotarpio įvairių KGB operatyvinių padalinių darbas. Siekta patikrinti aukšto rango kadrinius darbuotojus: viršininkus, jų pavaduotojus, labiau pasižymėjusius vyresnius operatyvinius įgaliotinius. Antai planuota atestuoti KGB 5-osios tarnybos 3-iojo skyriaus viršininką plk. Juozą Radzevičių, sekretoriato

viršininką pplk. Petrą Kazlauską, Finansų skyriaus viršininko pavaduotoją kpt. Pavelą Ivanovskį, 4-ojo skyriaus viršininką plk. Vitalijų Jepimachovą, tardymo izoliatoriaus viršininką pplk. Kazimierą Teofilį Masiulį, Vyriausybinių ryšio skyriaus 2-ojo poskyrio viršininką mjr. Olegą Kimovą, 7-ojo skyriaus viršininko pavaduotoją mjr. P. Vasiliauską, KS 1-ojo poskyrio vyr. operatyvinių įgaliotinių pplk. Joną Seilių ir kt.⁵⁸ Dažniausiai po atestacijos vieni kadriniai darbuotojai būdavo paaukštinami, o kitus dėl tinkamų asmeninių ir darbinų savybių rekomenduodavo dar ir į veikiančią KGB rezervą.

KS sudarydavo ir apdovanojamų (medaliais „SSRS ginkluotųjų pajėgų veteranas“, „Darbo veteranas“ ir pan.) asmenų sąrašus. Antai medalis „Darbo pirmūnas“ dažniausiai buvo skiriamas 7-osios tarnybos praporščikams, 9-ojo skyriaus ir Ūkio skyriaus komendantūrai. 1988 m. 120 KGB karininkų buvo planuojama apdovanoti medaliu „Už nepriekaištingą tarnybą“⁵⁹. Paskutiniaisiais dešimtmečiais KGB savo darbuotojams gana gausiai dalijo medalius, jie buvo skatinami padėkomis ir vertingomis dovanomis.

KS fiksavo nesilaikančius drausmės darbuotojus ir jų bausmes. Pareigūnai buvo baudžiami taip, kaip numatė sovietinis karinis statusas: pastaba, papeikimu, griežtu papeikimu, areštu, laipsnio atėmimu ir perkėlimu į žemesnes pareigas arba atleidimu. Pavyzdžiui, 1971 m. lapkričio 17–30 d. SSKP CK Administracinio skyriaus brigada patikrino LSSR KGB partinės organizacijos darbą. Per metus buvo užfiksuota 15 drausmės pažeidimų⁶⁰. 1971 m. buvo nubausti 23 nusižengę darbuotojai (14 karininkų, 6 seržantai, 3 tarnautojai), 1972 m. – 28 (17 karininkų, 8 praporščikai, 3 seržantai), o 1973 m. – 27 (18 karininkų, 7 praporščikai ir seržantai, 2 tarnautojai)⁶¹. 1971–1973 m. už karininko vardo pažeminimą, drausmės nesilaikymą iš KGB sistemos pašalinta 18 darbuotojų, 12

iš jų – karininkai. Beveik pusė buvo pašalinti dėl girtuokliavimo. Paskutiniaisiais KGB gyvavimo Lietuvoje metais ir pažeidimų, ir nubaustų už girtuokliavimą darbuotojų skaičius buvo panašus. Pažeidimų skaičius kiek sumažėjo (1986 m. – 36, 1987 m. – 26, 1988 – 17 atvejų), tačiau girtuokliauti nesiliauta (1986 m. – 12, 1987 m. – 8, 1988 – 7 atvejai). Būta ir vairavimo išgėrus atvejų (1986 m. – 3, 1987 m. – 3, 1988 m. – 4), girti saugumiečiai yra sukėlę avarių, o 1987 m. vienas jų nusišovė⁶². Už grubius tarnybinės ir karinės drausmės pažeidimus 1986–1988 m. atleista 14 karininkų.

KGB NEETATINIAI DARBUOTOJAI

Dažniausiai neetatiniiais darbuotojais tapdavo KGB rezervo karininkai. Neetatiniai operatyvininkai būdavo įdarbinami operatyvinio aptarnavimo (t. y. prižiūrimuose ir sekamuose) pramonės objektuose. Pavyzdžiui, 1971 m. LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iasis skyrius turėjo 3 neetatinius darbuotojus: Vasilijų Babincevą, Aleksejų Muriną ir Vasilijų Jevtejevą. KGB rezervo pplk. V. Babincevas buvo Vilniaus kuro aparatūros gamyklos, kuri įėjo į SSRS karinį pramoninį kompleksą, spec. dalies viršininkas⁶³. Prisidengę darbo vietoje, neetatiniai darbuotojai galėjo nuolatos palaikyti ryšį su darbininkais, tarnautojais ir inžinieriais. Sykiu jie turėjo tinkamas sąlygas dirbti su patikimais asmenimis. Kiekvienas neetatinis darbuotojas dirbo su 12–16 patikėtinių. Operatyvininkas ar poskyrio viršininkas su neetatiniiais darbuotojais susitikdavo ne dažniau kaip 3–4 kartus per mėnesį. Susitikimų metu neetatiniams darbuotojams būdavo nurodomi tolesni darbo metodai ir veiksmai, aptariamoms specialios užduotys patikėtiniams ir pan. Įsteigus neetatinio darbuotojo pareigybę, buvo pažymėta, kad „išsiplėtė Komiteto operatyvinės galimybės,

čekistų ryšiai su masėmis“⁶⁴. Neetatiniai darbuotojai teikdavo KGB pagalbą įvairiais klausimais ir buvo gana plačiai panaudojami. Daugiausia jie buvo pasitelkiami stebint besilankančius įvairiuose objektuose užsieniečius, aiškinantis jų kontaktus su sovietiniais piliečiais, tikrinant signalus dėl vykstančių į užsienį (darbo, turistiniais ir asmeniniais tikslais) darbuotojų, dėl leidimo dirbti visiškai slaptus darbus ir su slaptais dokumentais. Neetatinių darbuotojų pajėgomis buvo sekami į KGB akiratį pakliuvę pavieniai asmenys. Šie darbuotojai būdavo įtraukiami ir į valstybinių paslapčių apsaugą, režimo slaptumo stiprinimą, padėdavo tirti slaptų dokumentų praradimo atvejus arba nustatyti asmenis, ketinančius pasidaryti arba įsigyti šaunamąjį ginklą ar sprogstamąjį įrenginį, kontroliavo padėtį pramonės įmonėse, kad čia nekiltų gaisrų, nebūtų sprogimų ar kitų vadinamųjų „politiskai nepageidaujamų reiškinų“⁶⁵. Atrakteptinas dėmesys, kad neetatiniams darbuotojams skatinti LSSR KGB kasmet skirdavo 1500 rb dydžio pinigines lėšas. Tačiau vadinamosios premijos buvo skirstomos netolygiai. Antai 1967–1970 m. neetatiniai darbuotojai, be darbovietėse gaunamo užmokesčio, papildomai gavo dar 4000 rb: 1967 m. – 1000 rb, 1968 m. – 1200 rb, 1969 m. – 1000 rb ir 1970 m. – 800 rb⁶⁶.

ŽVALGYBOS PAPILDYMO REZERVAS

KS prisidėjo ir komplektuojant SSRS KGB spec. rezervą. KGB operatyviniai padaliniai buvo įpareigoti rūpintis kadru į papildymo rezervą paieška. Atrinktas kandidatūras imdavosi tirti KS. Tinkamiausiais kandidatais buvo laikomi tik komunistai ir komjau nuoliai. Kandidatūras, suderinusi su 1-ąja vyriausiąja valdyba, tvirtino LSRS KGB kolegija. Vyravo griežti atrankos reikalavimai,

nes KGB atsirinkdavo žmones, galinčius imtis visų pavestų uždavinių. Kandidatai būdavo atrenkami atsižvelgiant į psichologinį klimatą jų šeimose, artimiausių giminaičių ir aplinkinių vertinimą, bendravimo su kolegomis darbe ypatumus, partiškumą, kitas darbinės ir asmenines savybes. Kiekvieno kandidato laukė keletas slaptų ir visapusiškų patikrų, jie buvo įvertinami ir SSRS KGB psichofiziologijos laboratorijoje⁶⁷. Kruopšti atranka buvo būtina siekiant išsiaiškinti numatyto asmens patikimumą.

KGB padalinių prižiūrimos didžiosios pramonės įmonės buvo svarbi bazė kadrams papildyti. Antai Vilniaus mieste KGB ypač naudingos buvo Kuro aparatūros gamykla (7500 darbuotojų), „Vilma“ (5400 darbuotojų), „Sigma“ (4800 darbuotojų) ir „Elfa“ (5600 darbuotojų). 1975–1976 m. KGB karininkais tapo 35 iš jų atėję žmonės⁶⁸.

KS organizavo rezervui priklausančių asmenų politinį, specialųjį ir fizinį parengimą, rūpinosi jų savišvieta. Pavyzdžiui, 1985 m. rezervistas Valerijus Savickis tobulinosi nagrinėdamas šias mokslinio komunizmo temas: „Ideologinė kova dabartiniame etape“, „Šiuolaikinė SSKP ekonominė strategija“, „Lenininiai sovietų valstybės ir SSKP užsienio politikos principai“. Jis turėjo ne tik analizuoti aktualius partinio gyvenimo klausimus, svarbius užsienio ir vidaus gyvenimo įvykius, bet ir studijuoti žurnalus „Komunistas“, „Pasaulio ir socializmo problemos“, „Tarpautinis gyvenimas“. Taip pat rezervo darbuotojams būdavo rekomenduojama nagrinėti kitos tematikos dokumentus, kaip antai: 1980 m. – „Priešo ardomoji veikla ir užsienio šalių operatyvinė padėtis“, „Imperialistinių valstybių techninė žvalgyba“, 1981 m. – „Asmenybės nagrinėjimo operatyviais klausimais metodika“. Jie turėjo dalyvauti fizinėse pratybose ir varžybose, lankytis teatruose, muziejuose ir parodose⁶⁹. Pažymėtina, kad KGB vadovai,

siekdami išsiaiškinti rezervistų patikimumą, nevengė kontaktų su jų šeimų nariais, tikrino ir artimiausių jiems žmonių lojalumą. Dažniausiai buvo rengiami specialūs pokalbiai su rezervistų žmonomis, kurių metu buvo klausinėjama apie vyro darbą, siekiant nustatyti požiūrį į KGB ir pan.

KGB ne visada sklandžiai sekėsi komplektuoti karininkus. 1987 m. papildymo rezervą sudarė 160, 1988 m. – 120, o 1989 m. – tik 70 kandidatų. Nuo 1986 m., SSRS prasidėjus Michailo Gorbačiovo pertvarkos laikotarpiui, kandidatų buvo parenkama vis mažiau. 1986 m. numatyto kandidatų atrankos plano neįvykdė 35 proc. LSSR KGB operatyvinių padalinių, 1987 m. – 54 proc., 1988 m. – 62 proc.⁷⁰ 1986–1988 m. 16 rajoninių KGB poskyrių (Akmenės, Biržų, Druskininkų, Jurbarko, Pasvalio, Plungės, Radviliškio, Rokiškio, Šalčininkų, Šilalės, Švenčionių, Tauragės, Trakų, Utenos, Vilkaviškio ir Zarasų) nesurado nė vieno kandidato. Sunku buvo rasti lietuvių, norinčių dirbti KGB. Vien tik 1986–1988 m. buvo atleistas 151 karininkas. Komiteto karininkų sudėtis 1986–1988 m. atnaujinta 196 žmonėmis, arba 20 proc.⁷¹ 1986–1988 m. visi saugumiečiai buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą, 77 proc. – SSKP nariai, 46 proc. – „vietinės kilmės asmenys“, 14 proc. – buvę partiniai, sovietiniai ir komjaunimo darbuotojai⁷². KGB rezervą 1987 m. sudarė 2 proc. karininkų iki 30 m. amžiaus, 29 proc. – 30–35 m., 34 proc. – 35–40 m., o 1988 m. – atitinkamai 3,5 proc., 31 proc. ir 29 proc.⁷³ Kaip matyti, dauguma rezervistų buvo 30–35 m. amžiaus karininkai.

IŠVADOS

KS, labiausiai ideologizuotas KGB struktūros padalinys, komplektavo KGB kadrus, kontroliavo jų paskirstymą ir rotaciją. KGB dirbo komunistinei ideologijai ištikimi kadrai, šią

struktūrą nuolatos papildydavo partiniai, sovietiniai ir komjaunimo darbuotojai. Čekistai turėjo būti ištikimi sovietinio režimo saugotojai, pareigą suvokiantys kaip neginčytino teisingumo vykdymą ir neabejojantys savo veiksmų būtinumu.

XX a. šeštajame dešimtmetyje KGB operatyvinių darbuotojų lietuviškumas buvo fiktyvus. KGB vadovais tapdavo partinės nomenklatūros lyderiai, KGB ir komunistinė nomenklatūra glaudžiau bendradarbiavo, KGB darbuotojams galėjo daryti įtaką partijos komitetų Ideologijos ir Administracinių organų skyriai.

Aštuntajame dešimtmetyje LSSR KGB vyravo internacionalinė kadrų politika, o devintajame dešimtmetyje šią struktūrą imta aktyviau komplektuoti iš nacionalinių kadrų. Periferiniuose KGB padaliniuose dauguma saugumiečių buvo lietuviai, o centrinėje struktūroje vyravo rusakalbiai. KS siekė, kad kuo daugiau lietuvių įsitrauktų į ši komunistų partijos sukurtą prievartos aparatą ir pridengtų tikruosius šios institucijos tikslus tariamu lietuviškumu. 1988–1989 m. atsisakymą tarnauti KGB lėmė nestabili politinė ir operatyvinė padėtis respublikoje, kadriniai darbuotojai ėmė nerimauti dėl savo ateities ir šeimų saugumo. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, dalis darbuotojų atsisakė

tarnybos KGB dėl politinių priežasčių. Keli šimtai KGB kadrinių darbuotojų šią struktūrą paliko tik po 1991 m. rugpjūčio pučo. Iki tol jie ignoravo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos raginimą nutraukti ryšius su neteisėtai Lietuvos teritorijoje veikiančia tarnyba.

Daugelis saugumiečių buvo įgiję ne tik čekistinį parengimą, bet ir aukštąjį partinį-politinį išsilavinimą, dalyvavo kvalifikacijos kėlimo kursuose. Mokyti kadriniai darbuotojai būdavo siunčiami į specialias SSRS KGB mokyklas. Aktyviai buvo organizuojamas idėjinis-politinis kadrų auklėjimas. Karinio ir fizinio parengimo procesas išryškino siekį gerinti mobilizacinę parengtį.

KGB karininkų tarnybinės atestacijos vyko bendradarbiaujant su LSSR KGB partijos komitetu. Atestuoti operatyvininkai būdavo paaukštinami arba rekomenduojami į veikiančią rezervą.

KS formavo kadrų papildymo rezervą, kruopščiai atrinkdavo kandidatus dirbti KGB, nes toks darbas buvo prilygintas tarnybai ginkluotuosiose pajėgose. KGB neetatiniams darbuotojais tapdavo KGB rezervo karininkai. Dažniausiai jie būdavo pasitelkiami Lietuvoje besilankantiems užsieniečiams ar nepatikimiems asmenims pramonės objektuose stebėti.

Nuorodos

¹ SSRS KGB kolegijos 1991 m. balandžio mėn. sprendimas gerinti darbo su kadrais priemones, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 46, b. 59, l. 25.

² L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius, 1999.

³ J. Starkauskas, *Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m.*, Vilnius, 2007.

⁴ M. Žiūkas, „LSSR KGB tardymo izoliatorius

1959–1991 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 1(9).

⁵ V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai*, t. 1–3, Vilnius, 2003.

⁶ A. Anušauskas, „KGB ir lietuvių visuomenė: slaptasis karas 1954–1991 metais“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21; To paties, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius, 2008.

⁷ K. Antanaitis, „Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra“, *Darbai ir dienos*, 1998, Nr. 7(16).

⁸ G. Gečiauskas, „Buvusio LSSR KGB archyvo slaptosios raštvedybos fondų sudarytojai“, *Lietuvos archyvai*, 1997, Nr. 8.

⁹ 1976 m. spalio 10 d. pažyma apie darbą su kadrais, LYA, f. K-42, ap. 1, b. 17, l. 165.

¹⁰ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1979 m. birželio 28 d. raštas SSRS KGB pirmininko pavaduotojui gen. ltn. V. Ležepkovui, *ibid.*, b. 33, l. 66.

¹¹ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo gen. mjr. V. Paplauskio 1987 m. balandžio 8 d. sudarytas etatų sąrašas, patvirtintas LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 56, l. 147.

¹² *Ibid.*, l. 148.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*, l. 155.

¹⁵ SSRS KGB vadovybės 1990 m. vasario 13 d. pasitarimo protokolo išrašas, *ibid.*, b. 58, l. 48.

¹⁶ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio 1957 m. vasario 27 d. pranešimas SSRS KGB pirmininkui gen. I. Serovui, *ibid.*, f. K-19, ap. 1, b. 85, l. 4.

¹⁷ K. Antanaitis, *op. cit.*, p. 197.

¹⁸ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo pplk. V. Paplauskio 1975 m. rugsėjo 10 d. pažyma apie internacionalinį kadruž auklėjimą Lietuvoje, LYA, f. K-42, ap. 1, b. 17, l. 4.

¹⁹ 1976 m. spalio 10 d. pažyma apie darbą su kadrais, *ibid.*, l. 166.

²⁰ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo gen. mjr. V. Paplauskio 1988 m. gruodžio 19 d. pažyma apie kadrus, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 57, l. 160.

²¹ Referatas apie LSSR KGB darbo su kadrais praktiką, atsižvelgiant į šiuolaikinius reikalavimus, *ibid.*, b. 26, l. 13.

²² LSSR KGB pirmininko pavaduotojo gen. mjr. V. Paplauskio 1988 m. gruodžio 19 d. pažyma apie kadrus, *ibid.*, b. 57, l. 161.

²³ Referatas apie LSSR KGB darbo su kadrais praktiką, atsižvelgiant į šiuolaikinius reikalavimus, *ibid.*, b. 26, l. 14.

²⁴ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo gen. mjr. V. Paplauskio 1988 m. rugpjūčio 17 d. raštas SSRS KGB Kadruž valdybos 2-ajam poskyriui, *ibid.*, b. 56, l. 54.

²⁵ *Ibid.*, l. 56.

²⁶ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. E. Eismunto 1989 m. rugpjūčio 29 d. pažyma apie karininkų atleidimą iš veikiančiojo rezervo, *ibid.*, l. 115.

²⁷ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, p. 186.

²⁸ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. E. Eismunto 1990 m. sausio 5 d. raštas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 58, l. 16.

²⁹ KGB komiteto Lietuvoje pirmininko pavaduotojo plk. A. Armono 1991 m. liepos 24 d. raštas SSRS KGB Kadruž valdybai, *ibid.*, b. 59, l. 47.

³⁰ KGB komiteto Lietuvoje pirmininko pareigas einančio S. Caplino 1991 m. teikimas atimti iš pplk. P. Vasiliausko karinį laipsnį, *ibid.*, b. 60, l. 17.

³¹ LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio 1955 m. liepos 2 d. ataskaita SSRS KGB pirmininkui gen. I. Serovui, *ibid.*, ap. 10, b. 209, l. 53.

³² LSSR KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio 1957 m. vasario 27 d. pranešimas SSRS KGB pirmininkui gen. I. Serovui, *ibid.*, f. K-19, ap. 1, b. 85, l. 4.

³³ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo pplk. V. Paplauskio ir Kadruž skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. N. Makejevo 1974 m. sausio 10 d. pažyma, *ibid.*, f. K-42, ap. 1, b. 17, l. 135.

³⁴ SSRS KGB Kadruž valdybos 2-ojo skyriaus viršininko plk. N. Kozyrevo 1980 m. gegužės 13 d. pažyma apie LSSR KGB darbą su kadrais, *ibid.*, b. 42, l. 161.

³⁵ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo pplk. V. Paplauskio ir Kadruž skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. N. Makejevo 1974 m. sausio 10 d. pažyma, *ibid.*, b. 17, l. 135.

³⁶ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo pplk. V. Paplauskio 1975 m. rugsėjo 10 d. pažyma apie internacionalinį čekistinių kadruž auklėjimą Lietuvoje, *ibid.*, l. 4.

³⁷ 1976 m. spalio 10 d. pažyma apie darbą su kadrais, *ibid.*, l. 171.

³⁸ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo gen. mjr. V. Paplauskio 1988 m. gruodžio 19 d. pažyma apie kadrus, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 57, l. 161.

³⁹ *Ibid.*, l. 160.

⁴⁰ LSSR Vilniaus m. KGB skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. F. Šeršnevo 1985 m. gruodžio 10 d. raštas, *ibid.*, f. K-42, ap. 1, b. 56, l. 99.

⁴¹ SSRS KGB Kadruž valdybos 5-ojo skyriaus viršininko plk. G. Kacuro 1988 m. lapkričio 5 d. pažyma, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 56, l. 161.

⁴² *Ibid.*, l. 162.

⁴³ LSSR KGB Tardymo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. V. Daugalo ir partinės organizacijos sekretoriaus A. Vidženo 1989 m. vasario 28 d. pažyma, *ibid.*, b. 57, l. 94.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1979 m. gruodžio 12 d. ataskaita SSRS KGB Kadruž valdybai, *ibid.*, f. K-42, ap. 1, b. 33, l. 119.

⁴⁶ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo gen. mjr.

V. Paplauskio 1988 m. rugpjūčio 17 d. raštas SSRS KGB Kadruž valdybos 2-ajam poskyriui, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 56, l. 56.

⁴⁷ LSSR KGB pirmininko padėjėjo plk. Matulaičio 1969 m. rugsėjo 15 d. pažyma apie darbą su jaunaisiais čekistais, *ibid.*, f. K-42, ap. 1, b. 16, l. 192.

⁴⁸ LSSR KGB Kadruž skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. V. Oтраščенkos 1982 m. referatas apie darbo su jaunaisiais čekistais formas ir metodus, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 26, l. 34.

⁴⁹ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo gen. mjr. V. Paplauskio 1988 m. sausio 8 d. darbo su kadrais priemonių planas, *ibid.*, b. 56, l. 4.

⁵⁰ Kadruž skyriaus 1976 m. balandžio 14 d. pavyzdiniai ritualai čekistams pagerbti, *ibid.*, b. 18, l. 7.

⁵¹ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo pplk. V. Paplauskio 1975 m. rugsėjo 10 d. pažyma apie internacionalinį čekistinių kadruž auklėjimą Lietuvoje, *ibid.*, f. K-42, ap. 1, b. 17, l. 8.

⁵² LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus operatyvinio įgaliotinio vyr. lt. Jurevičiaus parengtas individualus čekisto E. Siveco rengimo planas, patvirtintas LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininko kpt. Morkūno, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 688, l. 224–226.

⁵³ LSSR KGB mobilizacinio poskyrio viršininko, vietinės gynybos štabo viršininko pplk. J. Seiliaus 1989 m. rugsėjo 15 d. pažyma, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 57, l. 118.

⁵⁴ *Ibid.*, l. 119.

⁵⁵ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo pplk. V. Paplauskio ir Kadruž skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. N. Makejevo 1974 m. sausio 10 d. pažyma, *ibid.*, f. K-42, ap. 1, b. 17, l. 136.

⁵⁶ 1976 m. spalio 10 d. pažyma apie darbą su kadrais, *ibid.*, l. 166.

⁵⁷ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo gen. mjr. V. Paplauskio 1988 m. gruodžio 19 d. pažyma apie kadrus, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 57, l. 164.

⁵⁸ LSSR KGB Kadruž skyriaus viršininko pavaduotojo plk. N. Makejevo 1988 m. gruodžio 5 d. sudarytas grafikas, *ibid.*, b. 64, l. 1–22.

⁵⁹ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo gen. mjr. V. Paplauskio 1988 m. sausio 8 d. darbo priemonių su kadrais planas, *ibid.*, b. 56, l. 4.

⁶⁰ Pažyma apie KGB partinės organizacijos darbo 1971 m. rezultatus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 790, l. 96–97.

⁶¹ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo pplk. V. Paplauskio ir Kadruž skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. N. Makejevo 1974 m. sausio 10 d. pažyma, *ibid.*, f. K-42, ap. 2, b. 17, l. 137.

⁶² LSSR KGB pirmininko pavaduotojo gen. mjr. V. Paplauskio 1988 m. gruodžio 19 d. pažyma apie kadrus, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 57, l. 164.

⁶³ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko plk. A. Naro 1971 m. balandžio 14 d. pažyma apie neetatinius operatyvinius darbuotojus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 688, l. 147.

⁶⁴ *Ibid.*, l. 150.

⁶⁵ *Ibid.*, l. 151.

⁶⁶ *Ibid.*, l. 153.

⁶⁷ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, p. 42.

⁶⁸ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo plk. V. Paplauskio 1979 m. birželio 21 d. pažyma, LYA, f. K-42, ap. 2, b. 33, l. 52.

⁶⁹ LSSR KGB Kadruž skyriaus viršininko pavaduotojo plk. N. Makejevo 1985 m. balandžio 19 d. pasirašytas V. Savickio parengimo ir ištyrimo planas, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 774, l. 54–57.

⁷⁰ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo gen. mjr. V. Paplauskio 1988 m. gruodžio 19 d. pažyma apie kadrus, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 57, l. 162.

⁷¹ *Ibid.*, l. 163.

⁷² Referatas apie LSSR KGB darbo su kadrais praktiką, atsižvelgiant į šiuolaikinius reikalavimus, *ibid.*, b. 26, l. 6.

⁷³ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo gen. mjr. V. Paplauskio 1988 m. gruodžio 19 d. pažyma apie kadrus, *ibid.*, b. 57, l. 161.

Gauta 2011 03 21
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Lina Okuličiūtė

THE HR UNIT OF THE KGB OF THE LITHUANIAN SSR: 1954–1991

Summary

This article describes the structure and operational functions of the HR Unit of the KGB of the Lithuanian SSR, provides an analysis of the ethnic composition of the human resources of the KGB, identifies the peculiarities of training and education of the human resources, and describes the role of part-time employees and the intelligence supplementation reserve.

The HR Unit, which was the most ideologically biased structural unit of the KGB, recruited human resources, controlled their distribution and rotation, and formed the intelligence human resource reserve. The required people underwent careful selection for cooperation with the KGB because such service qualified as service in the armed forces. KGB servicemen had to be faithful guardsmen of the Soviet regime and had to view their duties as the implementation of indisputable justice and could not doubt the necessity of their actions.

Most KGB servicemen underwent not only special chekist preparation but also acquired higher party and political education and developed their qualifications during various courses. They were sent to special USSR KGB schools. Extensive military and physical education was also undertaken. Following certification, servicemen were promoted or recommended for the reserve.

The KGB took care of its personnel and provided them with incentives in the form of better living conditions: employees were provided with housing; medical, sanatorium and spa services; kindergartens for their children; and food and commodities. The employment of KGB servicemen's family members was guaranteed.

In the sixties, the 'Lithuanianness' of KGB personnel was fictitious. The positions of KGB heads were assigned to leaders of the party nomenklatura, the cooperation of the KGB and communist nomenklatura intensified, and KGB servicemen were influenced by the ideology and administrative authority units of party committees.

In the nineties, the KGB structure included an increasing number of local personnel. In terms of ethnic composition, peripheral units of the KGB were dominated by Lithuanians, while the central KGB structure was dominated by Russian-speakers. The KGB HR Unit had the goal of involving the maximum possible number of Lithuanians in this suppressive apparatus created by the Communist Party and concealing real KGB objectives with alleged 'Lithuanianness'. In 1988–1989, a HR 'rejuvenation' campaign was implemented at the KGB of the USSR, and young, educated servicemen were invited to take top positions. However, with the national revival becoming stronger in Lithuania, a number of employees left the organisation, which resulted in certain HR problems for the organisation.

In 1988–1989, refusal to serve in the KGB was caused by the unstable political and intelligence situation in Lithuania. Servicemen worried about their future and about the safety of their families. Following the restoration of the independence of Lithuania, some servicemen refused to serve in the KGB for political motives. Several hundred KGB servicemen ignored the call from the Supreme Council of the Republic of Lithuania to end their relations with the KGB, which was operating in Lithuania unlawfully, and left this organisation only after the coup d'état of August 1991.